

FILLÉRTÁR

Bende P. Anita

A *Vienniász* szövegközlése elé¹ Az eposz születésének kétszázadik évfordulójára

Székely² Sándor (1797. szeptember 13. – 1852. január 27.) erdélyi nemesi család gyermekeként született, 1822-től tordai unitárius pap, majd 1845-től haláláig püspök volt.³ Irodalmi művei 1814 és 1830 között készültek.⁴ A szakirodalom nem jutott konszenzusra abban, hogy Székelynek életében pontosan hány lírai szövege jelent meg,⁵ így ez a terület (a kéziratban maradt és a nyomtatásban megje-

1 Köszönettel tartozom S. Laczkó Andrásnak a Székely Sándorral kapcsolatos kutatásomban nyújtott segítségével és támogatásáért.

2 A név előtagjaként használt, a család származására utaló „Aranyosrákosi” jelző több névváltozatban látott napvilágot már a szerző életében, akár nyomtatásban, akár az eddig publikálatlan kéziratok hagyatékában. Pár példa a teljesség igénye nélkül: *Aranyos-Rákosi* / *A. R.* (Hébe, 1823), *Aranyos-Rákosi* (Hébe, 1824, 1825), *Rákosi* (Koszorú, 1828), *Aranyos-Rákosi* (Uránia, 1829), *Ar. Rákosi* (Áglája, 1830), *Aranyos-Rákosi* / *Aranyos-Rákosi* / *Ar. Rákosi* / *Ar. R.* (Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca, jelzete: MSU1264), *Ar. R.* (*Uo.*, MSU1623), „*Alexander Székely de Aranyos Rákos*” („*Sponsio Alexandri Szekely Academicantis*” kezdetű latin nyelvű kézirat, Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtő Levéltára). A jelző egybeírásának kialakulásáról lásd GAAL György, *Aranyosrákosi Székely Sándor püspökké választása és beiktatása*, Keresztény Magvető, 2(1987), 106–113. Emellett igen gyakran (ha ugyan nem gyakrabban) használja az egyszerűbb vezeték- és keresztnév kombinációt, így van ez a *Vienniász* esetében is, ezért a jelzőt elhagytam.

3 Heinrich Gusztáv először az *Irodalomtörténeti Közleményekben* ismertette Székely Sándor életét és munkásságát (HEINRICH Gusztáv, *Aranyos-Rákosi Székely Sándor: Első közlemény*, ItK, 1(1895), 24–55; *Második, befejező közlemény*, ItK, 4(1895), 385–411), majd ezt pontosítva és kibővítve újraközölte *A Székelyek Erdélyben* elé írt *Bevezetesként* (ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY Sándor, *A Székelyek Erdélyben*, kiadta HEINRICH Gusztáv = *Régi Magyar Könyvtár*, I, szerk. HEINRICH Gusztáv, Bp., Franklin-Társulat, 1897, 3–84). A továbbiakban erre a kibővített verzióra fogok hivatkozni. Az életrajzhoz használt további szakirodalom: GAAL, *i. m.*; JAKAB Elek, *Aranyos-Rákosi Székely Sándor*, Figyelő, XIII. kötet, 1882, 161–183, 262–276, 167–173; SZÉKELY Károly, *Székely Sándor írói munkássága és a kor irodalmisága*, Keresztény Magvető, 1(2013), 27–48, ill. 2(2013), 200–217.

4 JAKAB, *i. m.*, 174.

5 Jakab Elek három említ (lásd *Uo.*), Heinrichnél ez a szám már öt (ami magába foglalja a Jakab által említetteket, lásd HEINRICH, *i. m.*, 8–11). Szinnyei József felsorolásában évszámok és folyóiratok szerepelnek (a művek címei nélkül), és bár a Heinrich által hivatkozott *Magyar Kurir* két lapszáma hiányzik a sorból, azt megtoldja egy a *Szépirodalmi* [sic! *Szépliteratúrai*] *Aján-dékban* (1821) és egy az *Urániában* (1829) megjelent verssel (lásd SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 1909, <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>)

lent munkák feltérképezése, összevetése, vagyis a teljes szerzői életmű felállítás) mindenképpen további kutatást igényel. Jelen ismereteink szerint epikai művei közül öt (*A Székelyek Erdélyben, Mohács, Dierniász, Mikola Mária: Honi hős rege 1660-ból, Hattyu-eposz Húnyadiról*) jelent meg nyomtatásban, egy (a *Vienniász*) maradt kéziratban, hét pedig (*A meghódoltatott Dácia, Nándor ostroma, Buda visszavétele, Rudolfiász, Bercsényi Zsófia*, egy fordítás Luís de Camões-től, a *Lusiade* és *A Kenyérmezői Harcz* egy-egy éneke) elveszett vagy lappang.⁶ Kéziratainak feldolgozása folyamatban van.

A kézirat

A *Vienniász. avagy Az Ostromolt Bécs. Hősi Költemény Huszanöt Eneken* (1821) kézírata a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található.⁷ A könyvtári pecsét alapján 1975-ben került át a kolozsvári Unitárius Főiskola Könyvtárából jelenlegi helyére.

Az autográf kézirat egy papír alapú nyolcadrét kötetben található, 201–204 mm hosszú és 122–130 mm széles lapokból áll.⁸

Az alkaioszi strófában írt eposz eddig teljes egészében kiadatlan volt.

Kolozsvár és Bécs. Történelmi háttér és források

Székely Sándor irodalmi működésének kezdeteihez megkerülhetetlenül kötődik a kolozsvári Unitárius Kollégium és az *Erdélyi Muzéum*, Döbrentei Gábor körével.

Székely tanult édesapja révén korán megismerkedik a római klasszikusokkal, a székelykeresztúri gimnáziumban már eredeti nyelven olvas Horatiust, Vergiliust, Ovidiust és Homéroszt.⁹ A fordítás és az időmértékes verselési formák

6 Ezekről bővebben lásd *Uo.*, 262–272; HEINRICH, *i. m.*, 23–34.

7 Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca; jelzete: MsU1057.

8 Hivatalosan digitalizált változata nincs. A kézirattal először 2011-ben találkoztam, majd 2017-ben újra kézbe vettem, hogy technikailag magasabb fokon fényképezhessem be. A *Mutatványokban* közölt fotók ezt a 2017-es állapotot őrzik, színhelyesek, a tömörítetlen, nyers (RAW) formátumnak köszönhetően pedig könnyebben olvashatók és nagyíthatók.

9 TOLDY Ferenc, *Aranyosrákosi Székely Sándor* = T. F., *Magyar költők élete*, II, Pest, kiad. RÁTH Mór, 1871, 246.

10 A protestáns felekezeti iskolák klasszikai tagozatának avagy a gimnáziumnak volt feladata a latin nyelv megtanítása: „[a]z etimologia és a sintaxis elvégzése után a poétikai osztályban fordítás volt (expositio) Ovidiusból és Phaedrusból, a retorikaiban Ciceróból és Sallustiusból latinból magyarra s viszont. Kézikönyv Molnár *plenior grammatikája*. [...] Kriza [János (1811–1875)] kedvesen beszél önéletrajzában (Ker. Magvető, 1912.), hogy Koronka [József (1790–1863), 1813-tól a székelykeresztúri gimnázium igazgató-tanára] alatt, aki különben Horatiust és Ovidiust tanította előszeretettel, a poétikában és retorikában annyira belejött a latin distichonok és sapphicusok írásába, hogy néhány óra alatt az egész osztály számára megírta az exercitiumokat. Néha magyar versekre is kapott témákat, de ezekre már nem kapott oly elismerő lektákat, mint a latin versekre, sőt komolyan intette, hogy ne használjon új, szokatlan szokat.” (GÁL Kelemen, *A kolozsvári Unitárius Kollégium története*, II, Minerva, 1935, 13.)

gyakorlata ekkortájt napi szintű feladatnak számított az iskolai oktatásban.¹⁰ 1814-ben kerül Kolozsvárra, ahol a hagyományos görög-római értéket képviselő, szigorúan latin tannyelvű¹¹ kollégiumban elmélyíti ezt a tudást. A nemzeti nyelvet és irodalmat szorgalmazó diákság ellenben nem csak erre vágyott: „[é]szrevették az iskolai rendszerben a nemzeti tartalmú tárgyak, a nemzeti irodalom teljes hiányát. Hiszen Aranka György, Döbrentei nemzeti agitálásai nem maradtak titokban előttük, bár az iskola semmit sem tett ezek megismertetésére.”¹²

Az 1790-es évek elején alakult meg Aranka György közreműködésével a nem túl hosszú életű (1793–1806) *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*, mely az erdélyi magyar kultúrában a kor egyik szorosabban vett nemzeti jellegű intézménykísérlete volt.¹³ 1809-ben ezt a sodort viszi tovább Döbrentei Gábor, aki Kazinczy biztatására egy erdélyi magyar folyóirat terveivel kezd foglalkozni, anyagi alap hiányában viszont „[a]z *Erdélyi Muzeum* első füzete csak 1814 májusában jelenik meg, akkor azonban a siker olyan, hogy kétszer is ki kell adni”.¹⁴ A lapot Trócsányi Zsolt a következőképpen jellemzi: „Az *Erdélyi Muzeum* tanulmányanyaga sokrétű. Dolgozatokat közül a görög és római irodalomról, ismerteti a modern európai irodalom történetét. Magyar irodalomtörténeti és irodalomkritikai anyagában olyan darabok találhatóak, mint Kazinczy tanulmánya *A magyar irodalom történetéről* és recenziója a *Himfy szerelmeiről*. Változatos irodalomelméleti anyagot közöl, s a szerkesztő és munkatársai tisztában vannak a nyelvművelés fontosságával is. Döbrenteinek magának is van történeti érdeklődése, de a kor olvasói igénye is megköveteli a történetírás jelenlétét a folyóiratban.”¹⁵ Döbrentei „erdélyi írógárdát nevelő ambíciói”-nak köszönhetően pártfogásába veszi Székely Sándort,¹⁶ majd 1816-ban bevonja az *Erdélyi Múzeum* munkatársai közé, Székely első nyomtatás-

11 „Az Unitárius Kollégium diákjai ugyanis az elsők között érzékelték a reformkor új szellemét, álltak a kor haladó eszméinek szolgálatában. Az általános politikai célok mellett leginkább a kollégium maradi oktatási rendszerének megváltoztatásáért és a latin helyett a magyar tannyelv bevezetéséért küzdöttek. Már az 1810-es évek végén ismételték, hogy egyes tárgyakat magyar nyelven adjanak elő, de mindig elutasító választ kaptak. Még az 1840-es években is büntették a magyar szó használatát tanítás idején.” (GAAL György, *A kolozsvári unitárius kollégium kéziratok lapjai*, Keresztény Magvető, 3(1982), 145.)

12 GÁL, i. m., 157.

13 TRÓCSÁNYI Zsolt, *Felvilágosodás és ferenci reakció (1771–1830) = Erdély története*, II, szerk. KÖPECZI Béla, Bp., 1986, Akadémiai, 1132.

„Az első valóban működő magyar akadémia jellegű szervezet az országgyűlés támogatását megkapja ugyan, a kormányhatóságokét azonban csak erősen felemás módon. A központi kormányzat ügyetlen formái kifogással nem engedélyezi működését; erre az a kitűnő mérlegelőképeségű Bánffy György jóvoltából mint »Próba Társaság« kezd működni 1793 decemberében. [...] A társaság működése az 1800-as évek elejére már nagyon visszaesett. 1806 a végső lobbanás, s ezzel az első magyar akadémia jellegű intézmény részvétlenség, anyagi erők hiánya (s a politikai légkör egészében vett rosszabbodása) miatt megszűnik.” (Uo.)

14 Uo., 1133.

15 Uo., 1134.

16 SZÉKELY, Székely Sándor írói munkássága..., i. m., 29.

17 SZÉKELY Sándor, *Az Ember*, Erdélyi Múzeum, 1816, V. füzet, Pest, 138–141.

18 Kelemen Miklós úgy hivatkozik Székely Sándor kolozsvári diákéveire, mint aki ekkor csatlakozik „az Önképzőkör mozgalmába és a Remény című zsebkönyv írógárdájába”, melyen

ban megjelent versét, *Az Ember* címmel,¹⁷ szintén a folyóirat közli.¹⁸

A nemzeti eposz megírása körüli forrongás, a *Tudományos Gyűjteményben* a hexameterekben írt Árpád-eposzra tett Horváth István-féle felhívás (1817) impulzust adott Székelynek. „Úgy tűnik, amíg Horvát Endre mentegetőzött, addig Székely Sándor állítólag még ugyanazon évben hozzáfogott első eposzkísérletéhez”,¹⁹ írja Székely Károly. Nemcsak állítólag: Székely Sándor a sokat citált 1827-es Toldy Ferenchez írt levelében 1817-es datálással említi az öt énekre tervezett *A Kenyérmezői Harcz* című művének egyetlen elkészült énekét (mely jelenleg elveszett vagy lappang).²⁰

A kenyérmezei csata bevezeti Székely török–magyar harcok és a hódoltság

keresztül aztán kapcsolatba kerül Döbrentéivel. (KELEMEN Miklós, *Egy 19. századbeli erdélyi unitárius püspök: Aranyosrákosi Székely Sándor*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1–2(2001), 86.) Ez annyiban téves információ, hogy a *Remény* zsebkönyv létezett ugyan, és Székelynek köze is volt hozzá, ellenben csak az 1833/34-es tanévben szervezték meg azt a „minden tanulót magában foglaló olvasó- és önképzőkört”, amelynek tagjaiban felmerül az igény, hogy a társulathoz tartozó/ott tagok bírálat céljából álneven beküldött műveit 1838. szeptember 8-ig „terjesszék az unitárius egyház azon következő kiválóbb férfiai elé, akiket ezen ügy pártfogóiuil sikerült megnyerni: Székely Sándor rektor-professzor, Brassai Sámuel, Farkas Sándor, Gyergyai Ferenc és Kriza János” (Dr. HOFBAUER László, *A Remény című zsebkönyv története (1839–1841) = Erdélyi Tudományos Füzetek*, szerk. Dr. GYÖRGY Lajos, Kolozsvár, Minerva, 30(1931), 4–5.). Kriza János a nyomdából kikerült formát csak 1838. december 13-án (*Remény. Zsebkönyv. 1839. Kolosvártt, a királyi lyceum betűivel. Kiadta az unitárius collegiumbeli olvasó társaság* címmel) mutatta be az olvasókör gyűlésén (Uo., 5. A *Remény* zsebkönyvről lásd még GAAL György, *A kolozsvári unitárius... i. m.*, 145–146), így Székely diákéveihez semmiképp sem kapcsolódhatott, és némileg megingatja Kelemen állításainak hitelét.

19 SZÉKELY, *Székely Sándor írói... i. m.*, 32–33.

20 „Munkáim a következők: *A Kenyérmezői Harcz* öt Énekben. Hősi költemény (próba 1817), egy ének kész. – *Lusiade*. Első Ének fordítás (1818). – *Vienmiász XXV Ének* Alcaica strophákban (1821. 2.), mely jobbítást vár. – *A Székelyek Erdélyben* (Bécsben 1822). – *Mohácsiasz* négy Énekben (1824 Tordán), mely egészen kész, nékem mindegy, akárhol és miként jelenjék meg.” (HEINRICH, *i. m.*, 79.)

21 Székely habitusából fakadóan ez az érdeklődés nemcsak epikai műveinek gyakori ihletője, de végigköveti az életútját. 1823-tól a tordai Unitárius Algimnázium tanára, 1832. augusztus 23-án a nyárádszentlászlói zsinat a kolozsvári kollégiumba helyezi át tanárként, ahol először történelmet és hittant, majd ezek mellett héber és görög nyelvet is tanít. Székely maga dolgozza ki magyar nyelvű előadásait. Az összeállított, nyomtatásban megjelent tankönyvek, tudományos értekezések listájából egy e tárgyban önállóan megjelent esszét emelnék ki: SZÉKELY Sándor, *Törökök' kiverettetése Magyarországból*, Nemzeti Társalkodó, 25(1838), 193–199. S több rövidebb utalást találunk még az oeuvre-ben, például *A' Hunnok' és Avarok' váraitól* című esszében (AR. R. SZÉKELY Sándor, *A' Hunnok' és Avarok' váraitól*, Nemzeti Társalkodó, 45(1830), 356.) a várnevek etimológiai fejtegetésével összefüggésben.

22 A kenyérmezei összecsapás 1479. október 13-án zajlott. Ezt az alábbiakban Szakály Ferenc és Fodor Pál kutatása alapján foglalom össze: SZAKÁLY Ferenc, FODOR Pál, *A kenyérmezei csata*, Hadtörténelmi Közlemények, 2(1998), 1–43.

Az oszmán betörő sereg élén az anatóliai beglerbég után a birodalom második legnagyobb hatalmassága (jelezve, hogy a szultán nagy fontosságot tulajdoníthatott a vállalkozásnak), Haszán bég-oglu Isza bég állt, mellette mindazon határbégek, akiktől a határközeli magyar népek rettegtek, továbbá csatlakozásra kényszerítették Tepeuş Basarab havaselvi vajdát. Bár a gyorsan mozgó török akindzsik, martalócok kisebb harcértékkel bírtak, számuk „messze

iránti érdeklődését,²¹ de a történelmi tényekből²² kiindulva – a *Vienniás*ban szereplő európai keresztény hatalmak együttműködésének hőseivel ellentétben – inkább a nemzeti narratíva kollektív aspektusa mutatkozhatott meg benne. Irodalomtörténeti vonatkozásában²³ és az ehhez tapadó törökellenes háború ideológiai

felülmúlta azt a haderőt, amelyet Erdélyország, a vele szomszédos határvédelmi szakasz csapataival együtt, valaha is kiállíthatott”. (*Uo.*, 14.) A szembenálló fél Báthori István országbíró, erdélyi vajda, aki segítségül hívta Kinizsi Pál, temesi ispánt és az Alsó Részek főkapitányát, Vuk Brankovics szerb despotát és a Jaksics-testvéreket. Háromnapos török fosztogatás után, a portyázásban kifáradt törökök Zsibód falunál, a Kenyérmezőnek nevezett síkságon tartózkodtak.

„Az ütközetet egy különös, sőt kifejezetten bizarrnak tűnő jelenet vezette be. A törökök közül hirtelen kivált egy pazar fejedőt viselő lovas, odarúgott Kinizsi csapatahoz és kihívóan a vezér felé köpött. Ezután Báthori, majd a despota előtt is kiköpött a földre. Amikor a szászokhoz ért, az egyik harcos nem bírván tovább tétlenül nézni a provokációt, üldözőbe vette és rövid harcban fejét vette a töröknek [...]. A vértől csöpögő fejet meglátva – mintha csak jeladás lett volna – mindkét oldal támadásba lendült. [...] Oláh Miklós helyszíni értesülése szerint »akkora öldöklés támadt mindkét részről, hogy a mező közepén folyó patakocskáról azt hallottam azoktól, akik e csatában ott voltak, hogy vérrel keveredett«. [...] A csata délután egy óraker kezdődött, s öt óra lett, mire a magyarok legyűrték és megfutamtították a török lovasságot. A küzdelem azonban nem ért véget, mert a havaselvi (vlach) gyalogság – amelyet a menekülő lovasok, a kor szokása szerint, egyszerűen faképnél hagytak – még mindig szívósan tartotta magát a vasvillákból és egyéb szűrőeszközökből összeállított akadályok mögött. Sőt, a »falanxaikból« hajigált dárdaikkal komoly veszteséget okozott a támadóknak. A magyar hadvezetés végül kénytelen volt nehézpáncélos egységeket küldeni ellenük, amelyek hosszú közelharcban felmorzsolták őket.” (*Uo.*, 20–22.) A csata az addigi legjelentősebb győzelem volt a Magyarországot támadó portyázó törökök felett, a győzők nevét Európa évtizedekig hivatkozta.

23 Hunyadi Mátyás és II. Ulászló udvari historikusa, Antonio Bonfini csatáról szóló leírása lényeges pontokon ellentmond az elsődleges forrásokból kirajzolódó tényeknek (SZAKÁLY-FODOR, *i. m.*, 17.). Azonban Székely szempontjából nem is ez az érdekes, hanem hogy „Bonfini nyomán – a XVI. század hatvanas éveiben egyszerre két magyar nyelvű történeti ének is keletkezett a kenyérmezei viadalról: az egyik a Nikolsburgi Névtelenként emlegetett énekszerző (1568), a másik Temesvári István telegdi iskolamester (1569) alkotása”. (*Uo.*, 25.) Ugyanakkor a Szakály–Fodor-tanulmány a Bonfini által közölt Báthori-beszéden keresztül levezeti, hogyan illeszkedik a törökökről formált 15–16. századi magyar közvéleményhez, és felvonultatja a törökellenes háború teljes ideológiai érvrendszerét. (*Uo.*, 19–20.)

24 A „kereszténység védője” (*defensor Christianitatis*), a „Krisztus bajnoka” (*athleta Christi*) vagy „a keresztény hit katonája” (*miles fidei Christiane*) mint magyar királyok címei, a „vad, pogány és istentelen török nemzet” miatt elszenvedett magyarországi betörések az egyetemes kereszténység ellen elkövetett bűntettek, a „török–tatár” fogalmak jelzővé mosása már Zsigmond király (1387–1437) idején feltűntek (FODOR Pál, *Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája: A török a 15–16. századi magyar közvéleményben*, Történelmi Szemle, 39(1997), 21–22.). Zsigmond XXII. János pápától 1410-ben (ily módon első ízben megfogalmazva) kapja a keresztény hit „pajzsa és védőfala” (*scutum atque murus*) megtisztelő címét. (*Uo.*, 22.) A török nyomás erősödésével, és ahogy az ország mindinkább magára marad a „közös” ellenséggel szemben, Hunyadi János leveleiben felbukkan a „romlás”, a „végromlás” víziója. „Hogy ez nem pusztá retorikai fogás volt, az kiderül abból, hogy Hunyadi (illetve szószólója: Vitéz János) többször utalt az „égi koronával” szimbolizált mártíromság eshetőségére. Nyilván ezzel függ össze, hogy a hadvezér és kancellárja a törökellenes harcok balsikereit végső soron rendre az *isteni akaratból vezette le*” [kiemelés tőlem, B. P. A.]. (*Uo.*, 25.) A török rabság és az elkárhozás párhuzama „valószínűleg nem korlátozódott a felső rétegekre, hanem az egész magyar társadalom szemléletét áthatotta”. (*Uo.*)

érvrendszerében²⁴ viszont felismerhető a Székely-életmű epikájának török–keresztény tematikájú vázrendszere.²⁵

A *Vienniasz* történelmi hátterét az 1683-as, ún. *második bécsi ostrom* adja.²⁶ A július 14-én kezdődött ostromot a török és a török hódoltság alól érkező hűbéres seregek feje, Kara Musztafa török nagyvezír vezette Bécs ellen. A várvédő oldalon Ernst Rüdiger von Starhemberg gróf ellenállt, amíg I. Lipót magyar király és német-római császár, illetve a lengyel király, Sobieski János egyesített keresztény seregei megérkeztek. Szeptember 12-én a kahlenbergi ütközetben visszaverték a török seregeket. A csata jelentősége, hogy a török sereg feletti győzelem és a nemzetközi csapatok egyesülése előkészítette Magyarország felszabadítását.

Székely témaválasztásán²⁷ – Heinrich Gusztávval egyetértve²⁸ – a metternichi összbiriodalmi kulturális program hatása expressis verbis érezhető. A „Habsburg biriodalmi ideológia [egyik ilyen] terméke”²⁹ az 1810-ben Joseph Freyherr von Hormayr által indított *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunde* folyóirat. „Hormayr úgy gondolta, hogy az érzelmi összetartozásnak a kollektív emlékezet lehet a legfőbb táplálója: a közös kultúrának a közös történelemben kell gyökereznie. Az irodalomra ezért a közös történelem tudatosításának szerepét kívánta osztani. Ez a történelem az ő felfogásában sorsközösséget – közös győzelmeket és közösen átélt szenvedéseket – jelentett.”³⁰ Székely 1820. december

25 Székely rögtön ezen ideológiai érvrendszert reprezentáló mnemotoposzok katalógusával nyit a *Vienniasz* invokációjában, a magyar királyok büszkén viselt *kereszténység védőbástyája* címét a lengyel királyra, Sobieskire ruházva, a családi tűzhely oltalmát pedig Lotharingia hercegének, V. Károlynak és a bécsi várparancsnoknak, Starhembergnek kezébe adva: „Ernst Stahrenberg volt. és Lotharingia / Herczegje, két Hös, a' haza biztosi. / 's Nagy Szóbieszky a' Keresztény / Népek erős fala, védelemje. – // A' vérre vágyo Gög megaláztatik / Az elnyomott nép újra szabad leszen. / Isten kezében függ szerencsénk. / Hasztalanul perel a' Kevéljség –” (*I. Ének*)

Székely Sándor *Mohácsának* és a magyar történelem dinasztikus értelmezésének kapcsolatáról lásd S. LACZKÓ András, *Új nap, régi fény*, Pro Pannonia, 2019, 165.

26 Erről bővebben lásd BÁNLAKY József, *A magyar nemzet haditörténelme: 17. Magyarország felszabadítása a török uralom alól (1683–1699)*, Arcanum, 2001, <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/index.html>; RÓNAI HORVÁTH Jenő, *Magyar hadi krónika II. A mohácsi véstől a legújabb korig*, Bp., Franklin-Társulat, 1897, 241–246; HADÁRY Antal, *Bécs' emlékezetre méltó dolgai*, Pest, Trattner János Tamás betűivel, 1821, 227–243; TARJÁN M. Tamás, *1683. július 14. Kara Musztafa ostrom alá veszi Bécsset*, Rubicon Online, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1683_julius_12_kara_musztafa_ost-rom_ala_veszi_becset/

27 Székelynél a forrásokra nem találtam utalást. Sem magában a kéziratkötegekben, sem a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtő Levéltárában található levelezésében (amely kérvényeket, anyagi jellegű kiadásokról szóló leveleket, füzeteket foglal magába).

28 HEINRICH, *i. m.*, 70–73.

29 PÁLFY Eszter, *Egy férfias nőalak: Mednyánszky Alajos Széchy Mária-alakjának forrásai*, ItK, 121(2017), 490.

30 S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 164.

31 Székelyt a dicsőszentmártoni zsinat 1819. július 1-jén akadémiaira jelöli. Hazai protestáns egyetem híján, és mivel az osztrák kormányzat elzárja a külföldi látogatást a protestáns ifjak elől (HEINRICH, *i. m.*, 5.), a bécsi egyetem protestáns teológiai karára indul, amely 1821-től

10-én érkezik Bécsbe,³¹ az *Archiv* ugyanezen évfolyamát lapozgatva folytatásokban olvashatja (jóllehet forrásmegjelölés nélkül) az első és a második bécsi ostromot feldolgozó történeti esszéket.³²

A történelmi forrást tekintve Székely eposza szinte sorról sorra követi³³ Johann Petern von Völckern *Wienn von Türken belägert, von Christen entsetzt*³⁴ című ostromnaplójának török seregszempléjét. A Völckern-napló a téma folyamatosan hivatkozott, *közkézen* forgó ősforrásának számít,³⁵ Székely közvetett vagy akár közvetlen formában is találkozhatott vele. A várvédő oldal egyes szereplői azonban nem azonosíthatók a napló mentén, így feltételeznünk kell, hogy az eposznak nem ez a kizárólagos (történeti) forrása.

Hasonlóképpen az összbírodalmihoz, Heinrich bécsi hatásként említi a Székelyt ért Klopstock-kultuszt,³⁶ kiemelve az eposzi műfaj újrafelfedezését és a felelevenített ősi nemzeti mitológiát.³⁷ A Berzsenyitől ismerős és a *Vienniászban* alkalmazott alkaioszi strófát Hegedüs Géza hozza összefüggésbe Friedrich Gottlieb Klopstock idegen versformáival: „De volt még egy érdekes formakísérlete: *Vienniász* címen Bécs 1683-ban átélt török ostromát és felmentését akarta megírni, meghozza a Berzsenyinély oly gyakori alkaioszi ódaformában. Költészetünkben nincs is több példa ilyen görög lírai strófákban írt elbeszélő költeményre. Lehetséges,

kezde meg működését, és a külföldi egyetemjárást váltotta ki. (SASFI Csaba, *A felsőbb iskolázottság térhódítása a magyarországi késő rendi társadalomban*, Történelmi Szemle, 2(2008), 169.) 1822. január 21-én az erdélyi unitáriusok főtanácsa kinevezi tordai papnak, Bécsből május 21-én indul vissza.

32 *Der Türke vor Wien. 1529*, Archiv, 3(1820), 13–15, 4(1820), 17–19, 5(1820), 22–24. *Der Türke vor Wien II. 1683*, Archiv, 6(1820), 25–27.

33 A hivatkozott tárgyi jegyzetekben ez lekövethetővé válik.

34 VÖLCKERN, Johann Petern von, *Wienn von Türken belägert, von Christen entsetzt*, Lintz, bey Johann Rädlmayr, 1684.

35 Később a *Neues Archiv* 1830-as évfolyamában újra felbukkan a téma, amelyet Ignaz Kankoffer dolgoz fel (Ignaz KANKOFFER, *Historische Denkwürdigkeiten der Stadt Wien: Mitgetheilt von Ignaz Kankoffer: Tagebuch der zweyten Belagerung Wien's durch die Türken im Jahre 1683*, Neues Archiv, 20(1830), 149–153, 22(1830), 169–172, 26(1830), 198–203, 28(1830), 219–220, 30(1830), 234–236, 31(1830), 241–244, 34(1830), 262–266, 35(1830), 271–275.) Itt már forrásmegjelöléssel:

„Anmerkung: Bey diesem Aufsatze wurden folgende Quellen benützt.

a) Vienna a Turcis obsessa, a Christianis eliberata. Auctore Joanne Petro de Vaelkeren S. C. M. Consiliario aulico bellico, generali auditore et Historiographo. Viennae 1683. 4to.

b) Anselmi Schramb, chronicon Mellicense. Vindobonae 1702.

c) Wagner: Vita Leopoldi Caesaris Magni 1739.

d) Theatrum Europaeum. Tom. XII. [... stb.]”. (Uo., 274.)

36 HEINRICH, *i. m.*, 68–70.

Az egyéb Székely epikáját ért hatásokra (mint például az Ossiáni, ami inkább a *Dierniászban*, a *Mohácsban* jelentős) most nem térnék ki. Erről bővebben lásd HEINRICH, *i. m.*

37 Klopstock újításáról és az idegen versmérték használatáról a nemzeti költészetben Schlegel (majd Arany János) vonatkozásában S. Varga Pál írt bővebben. (S. VARGA, *A nemzeti hagyományok Friedrich Schlegel bécsi előadásai* = Uő, *i. m.*, 140–156.)

hogy ez Klopstock-hatás; ez a német klasszikus olykor antik ódai formában idézett hajdani germán hősoket (például Hermannt, a rómaiak ellen vitézkedő germán vezért és feleségét, Tusedlát).³⁸

Bár Székely a XXI. Énekben megidézi Homéroszt egy széljegyzetben,³⁹ ennek a fordulatnak a kidolgozása elmarad.

A szövegközlés

A következőkben a 92 ív terjedelmű kéziratköteg teljes tartalma betűhíven kerül közlésre a szerző egyéb jegyzeteivel, vázlataival, javításaival együtt. Fontosnak tartottam, hogy a kiadás ne csak a főszövegre koncentráljon – hiszen Székely az eposzt nem ítéli (sajtó)késznek⁴⁰ –, hanem tükrözze a szerző (alkotói) eljárását, amely mikroszinten a különböző javítások, betoldások, tollak elkülönítését jelenti, emellett makroszinten megmutatja, hogy valójában a fennmaradt kéziratköteg is különböző rétegekből áll.

A szövegközlést Székely két koherensebb paratextusával indítom: *Az Eposznak Foglalatjával* [továbbiakban: *Foglalat*], amely tartalomjegyzékszerűen előkészíti a cselekményt, és az *Irtammal*, amely a szöveg keletkezési körülményeire utal. Azon tárgyi jegyzetek, amelyek az értelmezést segítik, a szövegközlést követően jelennek meg végjegyzetben. Azokról a töredékes, nem egyértelmű besorolású részekről pedig, amelyek nem kapcsolódnak szervesen a *Vienniászhoz*, a *Jegyzetapparátusban* ejtek szót. Bár az oldalszámozás nem része a főszövegnek, a kiadásban ennek ellenére technikai okok miatt (segítve a kéziratkötegekben való tájékozódást) meghagytam.

A kiadás során szöveg- és betűhűségre törekedtem. A betűhív közlés mellett szóló két legnyomósabb érv a kritikai kiadás szabályzatának 1832 (tehát az első magyar akadémiai helyesírás megjelenése) előtti szövegekre vonatkozó pontja,⁴¹ valamint hogy az eposzi hagyománytól eltérő alkaioszi strófaszerkezet ne (egy

38 HEGEDÜS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka. Aranyosrákosi Székely Sándor*, <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/>

Továbbá a költő fiának, Székely Ádámnak Jakab Elekhez intézett levele a következő részletet közli (érintve a fent említett költőket): „Néhai idvezült édes atyámnak kedvencz könyvei voltak Homér pergamentbe kötve, Horatius és egy elavult Virgil, továbbá Klopstock Messiása, Berzsenyi versei stb. [...] Azokból egész helyeket mondott el nekem magyarul s szépségökre, szívemre mély hatást gyakorló magyarázatokkal figyelmeztetett.” (Jakab, *i. m.*, 175.)

39 „Ulísszeszt / kovetni kell. / midön hívja / vissza.” (XXI. Ének) A halvány ceruzás jegyzet a trójai faló csapdájához kötődhet, miszerint Odüsszeusz kitalálja, hogy míg a parton hagyják az ajándékot, addig úgy tesznek, mintha hazahajóznának, a falóban megbújó katonák pedig éjszaka kinyitják trója kapuit. A *Vienniászban* ezen a ponton Kara Musztafa súlyos sérülést kap és elájul, hada halottnak hiszi, és a keresztény seregektől visszaverettetnek sátraikig.

40 Székely 1827. november 6-án kelt levelében a következőket írja Toldy Ferencnek: „*Vienniász XXV Ének Alcaica strophákban* (1821. 2.), mely *jobbítást vár*” [kiemelés tőlem, B. P. A.]. (HEINRICH, *i. m.*, 79.)

41 Lásd *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*, összeáll. PÉTER László, Bp., 1988., 79.

idegen kéz által) sérüljön. A szövegközlésben megőriztem a szavak eredeti egybe- vagy különírását (ez okból a prózai szövegrészeknél is meghagytam az eredeti sortöréseket), a nagy- és kisbetűk használatát, az idegen szavak, a személy- és földrajzi nevek írásmódját, továbbá a központosítást. A hangtani jelenségek esetében viszont a magánhangzók nem következetesen használt ékezetjelölését (ahol sem jelentésbeli, sem stilisztikai különbség nem fűződik hozzá) nyomdatechnikai okokból egyszerűsítettem.

A kéziratban a valószínűsíthető helyhiány miatt a versszakok között nincsenek üres sorok, Székely az egybetartozó versszakokat úgy jelöli, hogy az egymás alatt levő verssorokat egy-egy szótaggal beljebb kezdi. A szövegkiadás formai elrendezése tartja az eposz szabályos négysoros versszakolását, betoldva a versszakok közti hiányzó sorokat, emellett a jellemző formakép miatt a soreltolások is helyet kaptak.

Helyesírás

A XVIII. század utolsó harmadában a felekezeti szempontok háttérbe szorulásával a protestáns és katolikus helyesírási formák közeledni, ennek következtében mindamellet elkerülhetetlenül keveredni kezdtek.⁴²

„E korszakban majd minden író keverék helyesírással ír, csak a keveredés módja nem egyforma. A két tiszta típusú helyesírás mellett (amelyik egyáltalában nem tűnt el, legfeljebb a tiszta katolikus volt igen ritka) három fő keveréktípust lehet megkülönböztetni: 1. protestáns *tz, ts* + katolikus *láttya, tudgya*; 2. katolikus *cz, cs* + protestáns *látja, tudja*; 3. a kettőnek teljes összevisszasága [...].⁴³ Az első típust (a katolikus írók) Baróti Szabó Dávid és Batsányi János honosította meg a *Magyar Museumban*,⁴⁴ a második típust Kazinczy Ferenc képviselte.⁴⁵ A kézirat betűhív átírási (és olvasási) nehézségei főként abból fakadnak, hogy Székely Sándort azonban a *kortünetnek számító*⁴⁶ harmadik típus jellemzi.

42 Erről bővebben lásd: *Csokonai Vitéz Mihály összes művei*, I, szerk. JULOW Viktor, SZILÁGYI Ferenc, Akadémiai, Bp., 1975, 189–190.

43 KNIEZSA István, *A magyar helyesírás története*, Bp., Tankönyvkiadó, 1952, 20.

44 CsVM ÖM I., 189.

45 A sztenderdizációban döntő szerepe van az 1830-ban megalakult Magyar Tudós Társaságnak. 1832-ben adták ki a *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályait*. Bár ez az akadémiai kiadványok helyesírását kívánta egységesíteni, és a benne foglalt szabályok akkor még a társaság tagjai számára sem voltak kötelezők (vö. KESZLER Borbála, *Írás, helyesírás*, Pannon Enciklopédia, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-nyelvhasznalat-kerdesei-383D/iras-helyesiras-keszler-borbala-39A8/a-tudos-tarsasag-helyesirasa-39D6/>), a szabályzat a régi és a mai magyar helyesírás korszakhatára.

46 Lásd CsVM ÖM I., 190.

Knieszsa István a Magyar Tudós Társaság 1832, 1865, 1877-i [!] fogalmazványait vizsgálva a magyar helyesírás szabályzatának a *kiejtés* és az *egyszerűsítés elvének* pontjai mentén a következőkre mutat rá: „Bár szabályzataink nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy alapul nem a különböző nyelvjárás, hanem a köznyelvi kiejtést kell venni, a helyzet az, hogy számos esetben a köznyelvi kiejtés is ingadozó (régebben pl. az *eggy, illyen, ollyan, akki, ammi, erőssen, házbann, kertbenn*, [...] ma pl. a hosszú *í, ú, ü* kérdésében). Az ezek körül való helyesírási vitáknál tulajdonképpen [Sic!] arról van szó, melyik kiejtés számítson köznyelvinek.” (KNIEZSA, *i. m.*, 22–23.)

Székelynél az etimologikus (szóelemző) írásmód a hangsúlyosabb (*menyj/menj, bányj, fonja, vagyonja, özönjei*), de emellett folyamatosan jelen van a fonetikus (kiejtés szerinti) írásmód (*gyujcsa/gyujtya, annyok/annya, attya*,⁴⁷ *szollitya, tartya, ezüstye, segicség, köszönctsd, ércsd, válcs, mericsünk, roncs [= ronts], dericse [= derítse], pihenyel [= pihenjél], bárdal [= bárdal]*), és egy-egy szónak akár mindkét féle írásmódja (*partya/partja, honnyok/honnyi/honja, Kürtyén/Kürtje, Szirtyei/szirtjeiről*).

A kéziratban a mássalhangzók hosszúságának jelölése sem egységes, sem a toldalékos alakokban, sem a tövekben. A korban egyre inkább visszaszorul, ám Székely szófajtól függetlenül még használja a teljes kettőzés gyakorlatát (például: *aszszony/Istenaszszony/aszszonyokon/aszszonyra, meg aszsz, leszsz [= leszszel], viszsza, meszszenyuló, hoszszu, Lisszilián, mászszor, őszszel, boszszus, roszzsat*), de már az elterjedt egyszerűsített változatot is (*asszonyok/asszonyokon, vissza, messze, hoszszu/hoszszan/hoszszas, Lisszilián, bünboszszu/megboszszulatlan/boszszut, rossz*).

Bizonyos szavaknál a mássalhangzók kiejtésbeli nyúlását magánhangzóközi (*utánna, piattza, uttza, vállogatott*) és szóvégi (*éjj, méjj [= mély]*) esetben is következetesen jelzi, de emellett ugyanúgy megtalálhatók azok a szavak, ahol egyszerre van jelen a fonetikus és etimologikus írásmód (ide tartoznak az *-l* igeképzős szavak: *beszéllett/beszéle/beszélt, szoll/szóllala/szólt; uj/ujj/újj [= új], reménnye/reményei, legénynye/legényei, tanácsát/tanácsát, aranyat/aranyat*).

Az összeolvadás esetében a *tsz* helyett rendszeresen a fonetikus *c* hangot (*ttz/tcz/ccz* jelölést) használja (*játtzik, vezettz, mehettz, szerettz, láttz, kiszollitz, felteccze, teczett*).⁴⁸ Kivételt képeznek a számnevek, az összetett és igekötős szavak, ezekben az esetekben megmarad a szóelemző írásmód (*ötszáz, kétszáz/kétszeresen/kétszer, utszélen, hitetszerető, szetszorta*).

Székelynél az *ly* problémája nem a kiveszőben levő (*ly*-nak megfelelő) *lj* fonéma és a *j* fonéma közti keveredésből fakad, hanem az *ly* fonémán belül, annak írott jelöléséből (ami csak a betűhív átírást nehezíti, az olvasást nem). Tehát egy-egy szónál (akár egymás alatti verssorokban) egyszerre használja az *lj*-t és az *ly*-t (*Királj/Király, mosoljg/mosoljodik/mosoly, meljt/mely [= (a)mely], kevelj/kevely, csekélj/csekély*), ám ezek nem keverednek a *j*-s jelölésekkel (például a mély jelentésű *mejj/méjj* nem keveredik az (a)mély jelentésű *mely/melj* szavakkal⁴⁹). Érdekes lehet megjegyezni, hogy Székely az etimologikus írásmód szerint *lj*-vel írt szavai között is akad példa arra, hogy *ly*-nal (el?)írja (*Elyen [= éljen], szelyel/szeljel, perely/perelj*), ami az *lj* fonéma stabil meglétére utal.

A 19. század első felében rögzül a *zs* jele (Révai Miklósnak, majd Kazinczy Ferencnek köszönhetően).⁵⁰ „A legtöbb író, bár a *zs*-t is ismeri, tovább használja a

47 Székely az eposz során az *attya* alakot következetesen használja ipszilonistaként, de az MsU1264-es tisztázásban (a jelen szövegközlésben: *k₃*) átveszi a *Hébé*-ben megjelent *Rege Bécs ostroma' idejéből* szóelemző *atyja* szóalakját.

48 Olyannyira, hogy a *Hébe* helyesírási változatait (*Látsz e*) itt viszont nem fogadja el (*Látcz e*).

49 Egyetlen kivétel van a teljes eposz szövegén belül, amikor a *mély ly* jelölést kap: „Mély halgatásban hagyta a' Höst” (69”).

50 Lásd KNIEZSA, i. m., 20.

régi *s*, *s'*, *z'*, *z* jeleket is.”⁵¹ Székelynél a *zs* hang jelölésére az *s*, *'s* és *zs* jel szolgál (*visgál*, *arany sinór*, *'sol[d]jaimmal*, *tőr'sokökön*, *'sebebe [= zsebébe]/zsebeiből*, *darázsok*, *pezseget*).⁵²

Székely az aposztrófot mint hiányjelet jellemzően a következő morfológiai helyzetekben alkalmazza: az *a'/a'z* névelőnél, az *'s* kötőszónál, mutató névmások esetében (*e'*, *a'miken/a'mi/a'mit*), jelöletlen birtokos jelzőnél (*ligetek' vadonja*, *Keble' örömjiben*), és az egyszerűsítés elve szerint a szóvégi kiejtésbeli rövidülés jelölésére⁵³ (*Holnapjaiban'*, *hadában'*, *szekerben'*, *csendben'*, *szabadon'*, *fennyen'*, *születlen'*, *sanczon'*).⁵⁴

Tájszólási (nyelvjárási) jelleget őriz a ritkán, de felbukkanó *i*-zés. Székelynél a következő esetekben tapasztalható: amikor az utolsó szótagban az *é* helyén hosszú *i* van (*penisz [= penész]*, itt bár írottként rövid a magánhangzó, de a ritmusképlet kontextusában hangtanilag hosszú *i*-ről beszélünk),⁵⁵ amikor a birtokos személy-

51 *Uo.*

Lásd még: „Meliboeus (Bél Mátyás) nyelvtana, Der Ungarische Sprachmeister, a 6. kiadástól kezdve (1787.) ismeri a *zs*-t, de megjegyzi, hogy általában *'z*-t vagy *s'*-t használnak helyette. Sőt maga is vegyesen használja *e* jeleket még a 13. kiadásban is (1829).” (*Uo.*)

52 Kifejezett nehézséget jelentett a kézirat olvasása során, hogy egy-egy fonéma több jelölést kap, és egy-egy jelöléshez különböző fonémák is tartozhatnak. Ilyen például a *zs*-nél alkalmazott *s* jel, amelyhez viszont *s* és *zs* fonéma, egyetlen szó (*sida [= dzsida]*) esetében pedig a *dzs* fonéma is tartozik. Az olvasást az sem könnyítette meg, hogy Székely – a tipográfiai aszcenderre és deszcenderre túlnyúló – *f* betűképe némely esetben összetéveszthető az *f* és *j* betűképeivel.

53 Székely helyesírását tekintve a *-ban/-ben* ragnál ez kifejezetten előremutató. Ugyanis később az első helyesírási szabályzat végrehajtott olyan egyszerűsítéseket, mint a „*-ban*, *-ben* ragok *n*-jének egy betűvel való” írása „a régebbi *-bann*, *-benn* (< *bel-n!*) helyett”. (KNEZSA, *i. m.*, 23.)

54 Nem gyakori, de van rá példa, hogy Székely zéró tárgyagnál is használ hiányjelet (*homlokom'*, *igereted'*). A nyomtatásban megjelent *Rege* (a jelen szöveggözlésben: *k₂*) Székelytől szokatlan következetességgel pótolja az aposztrófokat (*Mahomed'*, *csókjaim'*, *kebelem'*). Érdemes megfigyelni, hogy a *Rege* ezen helyesírási változtatásait Székely csak abban az esetben veszi át az MsÜ1264 tiszttáratban, amikor szövegváltozatról van szó.

k₁ *A Mahomedtagadó Keresztényt!*

k₂ [helyesírási eltérései] *A' Mahomed' tagadó Keresztényt.*

k₃ [helyesírási eltérései] *Mahomed tagadó Keresztényt.*

k₁ *Mit tenni végső Csókjaim átadám,*

k₂ [helyesírási eltérései] *tenni? Végső csókjaim' áltadám.*

k₃ [helyesírási eltérései] *tenni? Végső csókjaim áltadám.*

k₁ *Melyek őzönlenek e Kebelben –*

k₂ [szövegváltozata] *Mely kebelem' melegítve buzdit!*

k₃ [szövegváltozata] *Mely kebelem' melegítve buzdit!*

55 A Királyhágón túli (domokosi) nyelvjárasterület sajátosságaival kapcsolatban Németh Sándor hozza ugyanezt a szót példának: „3. Az utolsó szótagban a hosszú *é* helyén *i* van általában az *-ész*-nek megfelelő *-isz*-ben [...]. Így: *penisz*, *fűrész* [...]” (NÉMETH Sándor, *A domokosi nyelvjárás*, Magyar Nyelvőr, Bp., 1913, 12.)

rag egyes számú *é*-je vagy *e*-je helyén rövid *i* van (*Istenivel/Isteninek/Isteniben/Istenidnek*).⁵⁶ Felmerülhet a kérdés, hogy a nyelvjárási fordulatok megőrzése összefüggésben van-e a kötött időmértékes verselés könnyebb kivitelezhetőségével, hiszen Székely az alkaioszi stórfaszerkezet megvalósítása érdekében atipikus szóalkotásokat (rövidítéseket) végez ('*jedtét* [= *ijedtét*], *könyörgje*, *mosoljg*, *mentni* [= *menteni*]). Amíg az *Istenivel/Isteninek/Isteniben* esetében az *é*-ről *i*-re váltás valóban lehetne metrikai szerepű, az „Erdely hegyeiből Szirteri ércz *peniszt*” (*XXII. Ének*, kiemelés tőlem, B. P. A.), és a többször felbukkanó *Istenidnek* mássalhangzó-torlódása előtt a magánhangzó-rövidítést nem indokolja *metrikai család*, így bizton állítható a nyelvjárási sajátság.

A hasonulás jelölése írásban nem jellemző.⁵⁷

A szavak egybeírása tekintetében egyetlen dolgot emelnék ki: Székely az *is* kötőszót (nem kizárólagosan, de) általában az előtte álló szóhoz tapasztja (*Leánykais*, *ventis* (= vént is), *többetis*). Az igekötők, a felsőfokjel, a kötőszók és a névelők esetében is vegyesen van példa külön- és egybeírásra.

Noha az írásjelek használata sok esetben segít elkülöníteni egyes egységeket, mai értelemben vett központozásról nem beszélhetünk.⁵⁸

Az idegen szavak írásában (köz- és tulajdonneveknél egyaránt) keveredik a magyaros átírás és az eredeti írásforma. Mivel a gótbetűs Völckern-féle történeti forrás is németesíti a számára külföldi tulajdonneveket, amelyeket aztán Székely magyarosít,⁵⁹ ezért számos esetben a karakterek, személyek azonosítása egy-egy hosszabb nyomozómunka eredménye.

A közszoói értékű főnevek írásában is megfigyelhető a nagy és a kis kezdőbetűs írásmód következtelen használata. Átírási nehézséget jelentett, hogy Székely a sor eleji díszesebb kezdőbetűket a sorok közben (helyhiány miatt?) fel-felcseréli egy egyszerűbb nagybetűvel, amely csak méretében tér el a kisbetűs írásmódtól.

Székelynél a legszembetűnőbb helyesírási bizonytalanság a szintén kortünetnek számító ingadozó ejtésből és a kodifikáció hiányából fakadó magánhangzó-jelölésben érhető tetten.⁶⁰ Ugyanúgy, mint a diákköltő Csokonai esetében,⁶¹

56 Nem sorolom ide azoknak a toldalékolt szavaknak a csonkított alakját, ahol a birtokviszonyban előfordul többes szám jele, az *-i* (*-ai/-ei*, *-jai/-jei*) előtt esik ki a magánhangzó. Pl.: *Angyalit* („Es Istenét. és Angyalit átkozá.” *XXIII. Ének*) – az *Angyalait* nem fér ki a kötött szótagszám miatt, és/vagy a birtokos személyjel hosszú magánhangzója (*Angyalát*) pedig nem lehet a ritmusképlet miatt. Lásd még pl. *barátim*.

57 Egy-egy példa akad csak rá: *szárasság/szárasság*, *mászsor*, *eskütt*, *fergetek*.

58 A kéziratot vizsgálva felmerülhet a gyanú, hogy Székely az egy soron belüli túlzott mértékű és indokolatlan helyű, szerepű jelöléseket szótagszámoláshoz is használ(hat)ta. Pl.: „Es vívni kezdett. a'. szerelem 's harag.” (50°), „Mit tenni. mint. 's hol. rendre kinézelék,” (63°), „Ember őló. perelő – Egekkel –” (80°).

59 Pl.: *Charles-Louis de Souches* francia tábornagy Völckernnél *Sousches*, Székelynél *Szúkhé/Szúke*; a cseh származású *Adam Ernst Siegmund Frans Carl Ernst Sigmund Franz Karl Graf von Zedwitz Völckernnél Ernst Sigismund von Zettwitz*, Székelynél *Czetteritz*.

60 Mivel kéziratról van szó, ezért esetünkben a kor nyomdai betűkészletének (hiányosságának) hatásai nem relevánsak.

61 Lásd *CsVM ÖM I*, 350–351.

Székelynél nem tükröz ejtéssajátságot a magánhangzó-jelölés; azt az időmértékes verselés tükrözi. Ámbár, míg Csokonainál „pongyolaság”-ról beszélünk a hiányzó ékezetek miatt,⁶² Székelynél a strófaszerkezet és a következtelen helyesírás között fellépő disszonanciáról, ahol a magánhangzók ékeztése – nem minden esetben lehet különbséget tenni a rövid és hosszú ékezetek között⁶³ – a betűhű kiadást tovább nehezíti. Székely eposzában a magánhangzók írásmódjától nem változik a strófaszerkezet, ám az visszahat az írásmódra.

Például a *török* szó esetében Székely *Török* / *Tőrök* / *Tőrők* alakjaiban a magánhangzók ékezetjelölése különbözik, azonban ez esetben sincs összefüggésben a strófaszerkezettel. Tehát az írott, hosszú magánhangzó ellenére hangtani, rövid szótagként funkcionál. Pár példa ennek működésére: „A' vad *Törökség* Köfalait veré.” [I. *Ének*/5^r, a versszak 2-ik sora, a megfelelő alkaio-szi ritmusképlet: U – U]; „Emberölő *Török*. és *Tatárság*.” [I. *Ének*/5^r, a versszak 4-ik sora, a megfelelő alkaio-szi ritmusképlet: U U]; „Es nevetének *törökül* köszöntvén –” [IX. *Ének*/36^v, a versszak 4-ik sora, a megfelelő alkaio-szi ritmusképlet: U – U, itt viszont nem csak a szótagok nem egyeznek, hanem hibás maga a sor, több a szótagszám]; „A *Török* itt! ropogának a' csök.” [XVI. *Ének*/69^v, a versszak 4-ik sora, a kéziratban a második magánhangzó ékezte egy ponttal van jelölve: „Török”, a megfelelő alkaio-szi ritmusképlet: U U]; „A' vár előtt egy bastya felütteték / Kétszáz Keresztényt. és *Törököt* repit” [XVI. *Ének*/65^v, a versszak 2-ik sora, a megfelelő alkaio-szi ritmusképlet: U U –] [kiemelések tőlem, B. P. A.].

Első és második sor, 11 szótagos nagy alkaio-szi sor:	<u>U</u> – U – <u>U</u> – U U – U –
Harmadik sor, 9 szótag:	<u>U</u> – U – <u>U</u> – U – <u>U</u>
Negyedik sor, 10 szótag:	– U U – U U – U – <u>U</u>

Mivel Székelynél egy-egy szónak akár 2-4 féle helyesírása is van, a betűhív döntés mellett szólt az az érv, hogy ha modernizálásra kerülne a szöveg, a strófaszerkezet megengedő ritmusainál (a hosszú-rövid szótagok lehetőségeinél) a Székely által felkínált lehetőségek közül a szerkesztőnek választani kellene, így torzulna az íráskép. Ha azonban a szerkesztői átírás lenne következetes, akkor a strófaszerkezet sérülne – ugyanakkor ez már eredetiséget érintő kérdés lenne.

Segítették a kézirat olvasását és a betűhív szövegközlést a Székely Sándor különböző műveiben visszatérő epizódok – akár ugyanazon szókészlettel történő – leírásai.⁶⁴

62 *Uo.*

63 Székely a hosszú ékezetek helyén pontos ékezeteket is használ, ez a jelen szövegközlésben átírásra került a mai helyesírásnak megfelelően: *fafedél* (25^v), *csatázván* (26^r), *szóraték* (30^r), *ég* (30^r), *bastyá* (30^r).

64 Egyes lábjegyzetekben utalok rá.

Keletkezési körülmények és az alapszöveg

Székely 1819 novemberéig Kolozsváron az Unitárius Kollégiumban filozófiát és teológiát, 1820 júliusáig a királyi líceumban jogtudományt hallgat, ahonnan a dícsőszentmártoni zsinat külföldi akadémiaára küldi. Még abban az évben Bécsbe utazik, ahol 1822-ig a protestáns teológiai kar előadásait látogatja.⁶⁵ A kézirat Székely jegyzetei alapján bécsi ösztöndíjas tartózkodása alatt készült el, 1821 utolsó hónapjaiban.⁶⁶

Alapszövegnek azt a szövegegységet tekintem, amely a bécsi tartózkodás alatt egységes médiummal (az alapszöveg tintájával) keletkezett, és egységes írásképet mutat. A jelen szövegközlés főszövegében ennek a hármasszövegnek a szövegváltozatai, javításai szerepelnek.

Székely Sándor a 3. folió versóján, azaz a címlap melletti oldalon, a *Jegyzésekben* a kéziratot befejezetlennek minősíti („a’ Legvégső Ének nincs készen”), továbbá kiköti, hogy a kihúások beletartoznak az eposzba („a’ kihúások is ide tartoznak”). Az irodalmi szövegek kritikai kiadásának 4.2 paragrafusában szerint az *ultima manus* elvétől bizonyos esetekben el lehet térni,⁶⁷ bár esetünkben nem cenzúra áll fenn, de mivel a kihúások gyakran egész énekekre vonatkoznak, és sem újírásuk, sem átírásuk nem történt meg, és mivel ezen részek közlése nélkül a történet csonka, nehezen olvasható és érthetetlen lenne, ezért a főszövegben közlöm őket, minden esetben jelezve az 1821 utáni javításokat, szövegváltozatokat és kihúzásokat.

Az alapszöveg meghatározásánál nem tekinthetünk el a szerzői invenciótól. Az 1821 után bekerült szövegváltozatok hatására némely karakterkidolgozás konfúzzá válik, és a narratíva ellentmondásossá válik.⁶⁸

65 „1820. X^{ber} [t. i. december] 10^{dikén} vasárnap érkeztem Bécsbe fel – 1822. – Május 21. ^{dikén} Hetfőn indultam ki Becsből haza. Pünköst szombatján Pesten voltam – első napjánis – Másod nap jöttünk. 1^a Junii Kolosvárra jöttem 4 ora táj. 6ta Thordára – 9. ^a békőszönték” (lásd: A Dierniász autográf kézírata után álló jegyzetben (Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca; jelzete: MsU1653), vagy annak későbbi újralejegyzett változatában [Uo.; jelzete: MsU1264])

66 A jegyzetek szerint „1821. három végső holnapjaiban”, a címben azonban novembert és decembert (két hónap) jelöli meg keletkezési időnek.

67 Lásd PÉTER, *i. m.*, 78.

68 Székely az eposz magyar származású, keresztény szereplőjét, *Szépvezekyt*, aki a történelmi török-magyar függő helyzet miatt (vagyis külső kényszer hatására) a török, pogány oldalon Kara Musztafa három nagyvezérének egyike, *Bég Ulimán* török vezérré avanszálja. Székely kaotikus javításainak köszönhetően a *XV. Énekben* például Bég Ulimán keresztény foglyokat védelmezve (a párbajban elhunyt Arjezaga holttestével együtt) szabadon bocsátja őket: „Es megveré nagy vállait a Vezér. / 'S Mondott: derek faj Gyermek! hívjad ez. / Ötven Nemes. – és Arjezágát / És lovait szabadon vigyétek! // Es Stahrembergnek mondjatok: a’ Török / *Vedelmezé a’ vészni menő Nemes / Serget. midön oly vakmerően / A’ Törökök lese közt merengett.*” [idézet az 1821 utáni javításokkal, kiemelés tőlem, B. P. A.] Majd a *XX. Énekben* azon részeket, amelyben Musztafa két nagyvezérének „elpártolása” után Szépvezeky az özön cserélt foglyokkal megtér Bécs kapui alá, e fordulattal pedig súlyos terhet róva a törökségre, Székely már nem is javítja, egyszerűen csak kihúzza az eposzból.

Eltérő magatartások a szöveg (integritása) és a kontextus (véglegessége) tekintetében

I. Rétegek

Fontosnak tartom röviden ismertetni a kéziratkötegekben szereplő rétegeket, ezzel mélyebben rávilágítva a töredékességre és a keletkezési (az eposz és a javítások között eltelt) idő sokszínűségére, szemléltetve az alapváltozat és a javítások viszonyát.

A kötegekben található írásképek (írószerszám, anyag és tónus) alapján a következő rétegeket állapítottam meg.⁶⁹

Alapvetően tinta- és ceruzairású autográf bejegyzések differenciálhatók. Az alapszöveg tintája mosott szürkére fakult, a kopás mértéke egyenletes (tehát teljesen egy időben került lejegyzésre), az íráskép rendezett, a betűk puhák, kerekdedek, szépen formáltak, a szerző törekszik arra, hogy a szöveg tisztán olvasható legyen. Különösen finom szépírás jellemzi a főszövegen belüli kiemeléseket (idegen szavakat, tulajdonneveket).

Biztosan kétféle rozsdavörös, réz árnyalatú tintaréteget (továbbiakban: szépia) lehet elkülöníteni. A halványabb, világos tónusú az alapszöveghez hasonló nyugodt, kerekded formát tartja, datálása a *Nb. 1826. Nékem bizonyos járvány betegségem...* kezdetű paratextusból következtethető, amelynek kelte 1826. május 23-a. A sötétebb változat a *XXIV. Ének* végéhez illesztett négy versszakhoz és a *Skizz egy Eposzhoz* kezdetű paratextushoz köthető; karaktere lendületesebb, kevésbé törekszik a precíz formákra (gyakoribbak az áthúzások, satírozások, tintafojtók); datálása nincs. A sötétszépiás réteg valószínűsíthetően a világos előtt került a kötegekbe, erre utal közvetlen egymásutánosságuk (a *XXIV. Ének* végéhez illesztett négy versszak [87^r], a *Skizz* [87^v–88^r], majd a *Nb. 1826.-t* [88^v]). A szövegközlés során minden esetben jelzem, hogy szépiával készült-e a szövegváltozat, és amennyiben megállapítható, azt is, hogy világos vagy sötét tónusú; az eposzon belüli kritikai jegyzetekben ellenben csak a tintaréteg típusát (szépia) és az általánostól kirívóan eltérő (egy-egy helyeken feketébe hajló vagy extrémén halvány [vízzel hígított?]) árnyalatot jelzem.⁷⁰

A ceruzás⁷¹ tisztázatok tónuskülönbségeivel bonyolultabb dolgunk van, mert

69 Természetesen a teljesség igénye nélkül, hiszen egy grafológusi szakvélemény és/vagy egy radiospektroszkópia, esetleg egy röntgenvizsgálat pontosabb képet adna.

70 Amíg egy-egy hosszabb, összefüggő paratextus írásképét könnyebben lehet viszonyítani, addig az eposzon belüli rövid (sokszor egyszavas) javítások írásképeinek besorolása, a megfelelő szakismeret hiányában, felelőtlenség lenne tőlem. Ugyanis a sötét szépiarétegen belüli törölt szövegváltozatok tónusa megtévesztően hasonlít a világos réteg tónusához, az eltérő íráskép miatt mégsem sorolhatók egy kategóriába, továbbá fennáll annak a lehetősége, hogy egy-egy folió javítása esetén a tintába mártott toll elhalványodási folyamatát látjuk (míg a lap kezdeti javításai sötétek, a lapaljiak már teljesen világosak, lásd *a' magyarok említetnek* paratextus, 12^v–13^r, 13^v–14^r, 59^v–62^v).

71 Heinrich (HEINRICH, *i. m.*, 24., 35.) és Jakab (JAKAB, *i. m.*, 268.) *írónként* említik, nagyon hasonló eszközökről van szó, nálam az egyszerűség kedvéért maradt *ceruza*.

az eszköz színerejét nemcsak a puhasága, hanem a nyomás erőssége (ezen belül az írófej hegyének tompasága) is befolyásolja. Evidensen legalább két réteg különíthető el: egy kemény (vékonyabb, világosabb, a papíron élesebb és mélyebb nyomot hagyó) és egy puha (vastagabb, porózusabb, telítettebb, feketébb) ceruzás réteg.⁷² Bár a puha ceruzás javítások a *XIV. Ének Hébe*-béli megjelenése⁷³ (1824) után kerültek a kötegre,⁷⁴ a kemény ceruzás jegyzetek után,⁷⁵ a lágyabb, porózusabb textúra a kéziratban szemmel láthatóan sérültebb.

A köteg ceruzás paratextusai közül két (töredékes) bejegyzés funkcionál(hat) az eposz egyes részeinek vázlatoként: az 1. folió rectóján a *XVI. Ének*ben (63–67. f.) Ibrahim és Kara párbeszédében (67. f.) elhangzó érvek vannak pontokba szedve, majd a 2. folió versoján olvasható gondolatok (Kara három erős és három csekély vezérének összehasonlítása,⁷⁶ vagy az oldal alján szereplő erőteljes kép [Kara vas székben]⁷⁷ kihasználatlanul, de) a *XXI. Ének*ben köszönnek vissza. Ideszámítva az *Irtam* ceruzás fejlécét, az eposz körüli jegyzetek annyiban bonyolítják a rétegek keletkezési idejének meghatározását, hogy egyes ceruzás bejegyzések már elkészülhettek 1821-ben az eposz írása közben is.

Összefoglalva, a tisztázatok sorrendje az eposzon belül (az egymásra halmozott átírások, javítások alapján) a következő: (kemény, puha) ceruzás, szépiás javítások.⁷⁸

Székely paratextusai közül az *Irtam* vékony hegyű tollszemmel készült (fekete vagy az alapszöveg sötétebb tintájú?) bejegyzése képez egy újabb réteget. A szövegváltozatok szempontjából kevésbé jelentős lapszéli jegyzetek kis méretű + és x jelölései⁷⁹ hasonló paraméterekkel (vékony tollszem, sötét tinta) rendelkeznek, amelyekre a szövegközlésben az egyszerűség kedvéért *fekete tintaként* hivatkozom.

A piros ceruza ismeretlen kéz, Székely kolozsvári kéziratosságot hagyatékán végigvonul az aláhúzásaival, megjegyzéseivel (itt főként ívszámozással⁸⁰).

72 A ceruzával készült jegyzetek meglehetősen törékenyek, a kezeletlen felület súrlódás (akár egyszerű lapozás) hatására eltűnhet. Ami azt jelenti, hogy a ceruzás réteg alfajain (kemény és puha) belül beszélhetünk vagy különböző tónusú, de egy alfajon belül levő ceruzákkal végzett egy idejű vagy különböző idejű javításokról, vagy egy alfajon belül levő ceruzáról, amelynek a hegye csorbul (ez ismét azonos időben keletkezett javítás lenne), vagy szó lehet ugyanarról az egy ceruzáról, amely esetén a fixatív anyag hiánya miatt kikopott (vagy tudatosan halványított) tónus és a sötétebb tónus között fellépő differencia újfent eltérő idejű javításra vonatkozna. Ezért itt sem egyértelmű, hogy hány réteggel számolhatunk.

73 ARANYAS-RÁKOSI SZÉKELY Sándor, *Rege Bécs ostroma' idejéből. 1693., Hébe Zsebkönyv*, kiadta IGAZ Sámuel, Nyomtatta Bécsben Grund Leopold, 1824, 57–64.

74 Az ének végén található puha ceruzás lapalji jegyzet: „Ez ki nyomtatott. / III. Hébeben” (56^r).

75 Lásd 13^v, 27^r, 38^v, 67^v.

76 „[...] regi vezereit / Felváltatá. és rendre megesketé / De vége volt a' Harom órnek. [...] // Három csekély Kéz, három erős heljett.” (77^v–78^r)

77 „Vasszekbe ült ő, befedelettetett. / A bombi. és gomb ellen erős levél / Vasakkal.” (77^v)

78 Lásd 13^v, 16^v, 22^r, 32^r, 37^v, 59^v–60^r, 62. f.

79 Arra, hogy ezen lapszéli jegyzetek Székely Sándortól származnak, az 51. folió versoján találtam utalást, ahol ceruzával van megerősítve a kikopott fekete x jelölés.

80 A számozás több helyen megerősítve (néhol pótolva) a ceruzától eltérő ismeretlen kézirású piros (golyós)tollal (3, 28, 32, 38, 44, 51, 53 foliók...stb.).

Az előzéklapon, a kötéstábla belső oldalán Boros György (1855–1941, továbbiakban: B. Gy.) unitárius lelkész (1928–38 között püspök) possessorori bejegyzése (1886. október. 25.) ismerteti a *Vienniászt*.

A 1. folió számozása alatt és a kötéstáblát megelőző 91. folió verso oldalán a fentiekől eltérő ismeretlen kéz fogja egybe a kötetet (1896. 10/I.).

II. Vázlat a tinta alatt?

Ugyan a *Vienniász* egyetlen tisztázati példányban maradt fenn, de szabad szemmel is jól látható (legerőteljesebben a 75^r és a 68^v–69^r oldalakon), hogy a tintával készített eposz alatt ceruzás írás volt, amit töröltek. Hogy ez lett volna az eposz vázlata, arra abból lehet következtetni, hogy az alapszöveg hiányzó ékezetei sokszor nagyon halványan, de láthatók, és teljes mértékben illeszkednek a szöveghez.

Mivel azonban a kéziratkötegben található papírok fraktúrája, minősége eltér egymástól (ahol nem mindig látszik, hogy ékezettel, véletlenül ejtett folttal vagy a papír rostszálaival van-e dolgunk), műszeres vizsgálat nélkül pontos kijelentés nem tehető.

III. Szövegváltozatok és a XIV. Ének edíciója

A szövegközlésben a szerző életében bekövetkezett szövegváltozatokra koncentrálok.⁸¹

81 A szerző halála után megjelent Jakab–Heinrich-féle ismertetőkből a kéziratköteg következő elemei lettek kiemelve: *Az Eposznak Foglalatja* (JAKAB, *i. m.*, 267–268; HEINRICH, *i. m.*, 36–38), az *Írtam* (JAKAB, *i. m.*, 267; HEINRICH, *i. m.*, 35), a *Jegyzések* (JAKAB, *i. m.*, 268; HEINRICH, *i. m.*, 38), a *XXIV. Ének* végéhez illesztett négy szépiás versszak (JAKAB, *i. m.*, 269; HEINRICH, *i. m.*, 39). Az *I. Ének* Heinrichnél jelent meg nyomtatásban. (*Uo.*, 40–46.)

Heinrich *Vienniász*-szövegkiadásának helyesírása következetlen, ingadozik az átírás és a betűhív közlés között, egyes helyeken pontatlan az olvasata. A Jakab-féle szövegkiadásnál inkább tartalmi ismertetőről, mintsem átírásról, betűhív szövegközlésről pedig egyáltalán nem beszélhetünk. A szabadon átformált szöveg nem követi sem Székely szóhasználatát, sem mondatrendjét, így helyenként a tartalom is eltér a kéziratétól.

Néhány példa Jakab Elek olvasatára a teljesség igénye nélkül: Szépvizeki helyett „Szépvirczki” (JAKAB, *i. m.*, 268.), „Ejjel mért az angyal a Mindenható dörgésére –” helyett „Éjjel ment hozzájuk az angyal a mindenható dörgésére.” (*Uo.*) [Az értelmezéshez lásd a *XXIII. Éneket*: „Dordule a nagy Mindenható szava – / Mérjed halandok sorsát Angyal!”, Stubenthor helyett „Svabenthor” (*Uo.*, 267.) [nem létezik ilyen nevű bástya], vagy Jakab a *XIV. Énekre* úgy hivatkozik, mint „két epizód, Nelli éneke Erikhez, Terézé Sándorhoz” (*Uo.*, 269.), Székely eposzában viszont az *Erik* név helyett *Emil* szerepel.

Néhány példa Heinrich-olvasat eltéréseire: „40. ZÁport támaszt. az egészét eloltja.” helyett „40. Záport támaszt, az égést eloltja.” (HEINRICH, *i. m.*, 37.), „Szitott az égés, győzte az ejczakát.” helyett „Szitva az égés, győzte az éjezakát.” (*Uo.*, 41.) [így eltér a strófaszervezettől], „parancsit” helyett „parancsát” (*Uo.*, 42.), „Szálás merő test. fedte vas öltözet.” helyett „Szála merő test, fedte vas öltözet.” (*Uo.*) [így eltér a strófaszervezettől], „Kiál[t]ja elrablott szülöttjén / Bánatosan zokogó anyának // 'S A' lantverőnek tűzbehozó szavát!” helyett „Ki állja elrablott szülöttjén / Bánatosan zokogó anyának. // S a lantverőnek tűzbehozó szavát!” (*Uo.*, 45.) [így értelmetlen a mondat]. [A kiemelések tőlem, B. P. A.]

A két szerelmespár történetét párhuzamba állító epizód szerepű XIV. Ének *Rege Bécs ostroma' idejéből. 1693.[Sic!]* címen 1824-ben jelent meg nyomtatásban a *Hébében*⁸² az 1821-es, delfinológiai tabukat⁸³ sem sértő, kézírathoz képest több szövegváltoztatással. Majd a nyomtatott szövegváltozatot (a módosítások felülbíráltása nélkül) újra lejegyezték, amely szintén megtalálható Székely kolozsvári kéziratos gyűjteményében.⁸⁴

A hibás cím (1683 helyett 1693) abszolút elfogadása ellentmond Székely történelmi hitelességre törekvésének (lásd akár az enumerációt, akár Bécs topográfiai markereinek pontos használatát).⁸⁵ Ez inkább arra enged következtetni, hogy nem a kézirat átírását legitimálja, hanem memoárként fixál az utókornak. A szövegváltozatok eredetére azonban nem találtam utalást. Így a *Rege* (k₂) és annak autográf lejegyzése (k₃) ugyanúgy szerepelnek a kritikai jegyzetekben. A szöveggözlésben a verstani jelentőség miatt a helyesírási változtatások is helyet kapnak, ebben az esetben csak az adott verssor eltérő helyesírású szavait, ám szövegváltozat esetén a versszak teljes sorát közlöm.

IV. Zárlat(ok)

Mennyiben következtethetünk a paratextusokból az elmaradt zárlatra? A *Jegyzések* intenciója alapján huszonöt énekből huszonnégy készült el,⁸⁶ a legvégső hiányzik. A *XXIV. Ének* a nap leányainak bemutatása után a Kahlenbergen feltűnő embertömeg képével szakad meg.

82 ARANYAS-RÁKOSI SZÉKELY Sándor, *Rege Bécs ostroma' idejéből. 1693.[Sic!]*, *Hébe Zsebkönyv*, kiadta IGAZ Sámuel, Nyomtatta Bécsben Grund Leopold, 1824, 57–64.

83 „[A] francia jezsuiták és Fénelon által kidolgozott szövegkiadási [...]” modor, „amikor is „ad usum Delphini” (azaz a trónörökös franciás latinossággal Delphinus – azaz Dauphin) használatára a klasszikusokból kihagyták azokat a fejezeteket, amelyeket az újkori ízlés szeméremértőnek ítélt. Néha odáig mentek a túlbuzgóságban, hogy a kihagyott részeket saját átírásukkal helyettesítették. Ekkor, mondjuk, a kurvából barát, a bordélyházból iskola – és így tovább – lett.” (SZÖRÉNYI László, *Szöveggondozás – magyar módra: Delfinológiai vázlat = Sz. L., „Multaddal valamit kezdeni.”: Tanulmányok*, Bp., Magvető, 1989, 250.)

84 A keményborítós nagy méretű (260x210mm) autográf kötet tartalmát tekintve 1814 (a kötet legkorábbi) és 1844. augusztus 13. (a kötetben található utolsó bejegyzés) között keletkezett oeuvre darabjainak (költemények és az ezekhez tartozó paratextusok, értekezések, nyomtatásban megjelent művek, elmondott beszédek) másolatait, tisztázatait fogja össze. (Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca; jelzete: MsU1264.) Heinrich *Munkák* címmel hivatkozik rá. (HEINRICH, i. m.)

85 Székely részletekbe menő történelmi precizitásának legjobb példája a Grabenen látható pestisoszlop (Pestsäule). A *VII. Ének*ben leírt barokk emlékművet és pusztulását („Itt áll a égy miv. nagy Leopöld hite / A' Szent Egyenlök oszlopa. fenn nap ég. / Menybeliek szálnak ködökben / Es emelengenek, és csatáznak // A' Doghalál rémváza alatt jajong. / Ezt erte egy gomb, meg kövező szesze. / Leverte napját angyalokkal. / Es felemelte pokol csudáját.”) tartalmazó két versszakot kihúzta az eposzból, ugyanis a márványszobor elkészítésére 1683-ban csak megbízást adtak, magát az oszlopot 1693-ban avatták fel, tehát a második bécsi ostrom ideje alatt nem állt ott. A kihúzás melletti lapszéli megjegyzés is erre vonatkozik: „azután készült.”

86 Valóban huszonnégy ének készült, ám az énekeket Székely elsámozta: két XVI-os számozású ének van (63–67. f., 68–69. f.), és a XVIII-as maradt ki.

Az eposzsal egyidejű *Foglalat* nyomán (64–66. pontok) a keresztény várvédők gyülekeznek, melyet egy konfesszionális aktus és egy viadal váltakozása és reite-rációja, majd az „öröm” követ.⁸⁷ Figyelemre méltó, hogy a *Foglalat* pontjai között nincs utalás a kahlenbergi ütközet mint végső összecsapás jelentőségére, sem Kara és Sobieski harcára, de a szerző még csak a felszabadító Sobieski nevét sem említi sehol. E tény opponál a *Foglalat* korábbi pontjainak részletgazdagságával.⁸⁸

A *Foglalat* után keletkezett *Jegyzések* mentén viszont a hiányzó ének „Szobieszki és Kara harczát [...] és Bécs Felszabadulását. 's a Törökök megverettetését” foglalja magában.

Az ének végére utólag illesztett négy versszak pedig, átugorva az istentisztelet és viadal sorrendjének problematikáját, a Kahlenbergre közelítő Musztafát, deus ex machina, Sobieski lengyel hadával állítja szembe. A török sereget szétverő szabadító harcát koszorúzó „mennyei dics” azért nem marad el.⁸⁹

Jegyzetapparátus

Az eposzhoz tartozó vázlatokat, szerzői megjegyzéseket, a *Mohács* vázlatát, az eposztól független egyéb latin nyelvű idézeteket és egy (fentebb említett) posses-sori bejegyzést tartalmaz, melyeket az eposzt követően kerülnek közlésre.

A szövegben használt jelek és jelölések

- <> Ékzárójel jelöli a kéziratban a szerző által áthúzott részeket.
- } Kapcsos zárójel jelzi a kéziratban található ívek számozását.
- [] Szerkesztői jegyzetek, megjegyzések.
- Pontok jelzik az olvashatatlan részeket.
- <....> Pontok jelzik az áthúzott szakaszon belüli olvashatatlan részeket.

A kéziratban szereplő aláhúzásokat aláhúzással, a szerző egyéb kiemeléseit *kurzíválva* jelöltem.

A kritikai kiadásokban megszokott módon a főszöveget ötsoronként, a versszakokat a sorok számozásától függetlenül számozzuk.

Dallamjelölés nincs. A kézirathoz a szerző nem készített illusztrációt.

87 „64. A Kahlenbergen Stahrenberg. enekel imádkozik – / 65. Viadal Delig. a nap megáll Delen – / 66. Delután. viadal. isteni tisztelet. öröm, az este kesík”

88 Lehetséges, hogy a *Foglalat* az eposz megírása után készült el.

89 „Elibe indúlt Musztafa. sergeit / Biztatva. 's vivé a' hegy alá hadát / Azomban szemben lépe jött már / Es leereszkede Szobieszki // Lengyel hadával. 's őszvecsapott legott / Vivának, a' harcz rettenetes vala / Dörgének a' csők. a' vas álgjuk / Es ropogott az aczél. 's világolt // De Szobieszki őszvetoré kemény / Hadával a' vért szomjúhozó pogányt / Es üzte gyorsan a' mezöken. – / Kéve gyanánt omol a' Törökség // Es megnyitá a' vár zárt kapuit, 's öröm / Kiáltva mentbé a' falakon. 's midön / Estvély derengett már körülbé. – / 'S mennyei dics koszorúzta harczát.” (XXIV. Ének)

{1^v-2^r}Az Eposznak Foglalatja.

- I. Kara tűzben. és éges között Bécs előtt.
 1. Egy fogoly elbeszéli a' várriadását
 2 a vezéreketis.
 5 3. Kara kitudvan frigyét köt 3 Hösével
 4. Harambnak Leányt ígér
 5. Vezérei indulnak a vár felé.
 6. Bécs leiratik.
 7. Stahremberg fogadást térszen olta
 10 8. Az ostrom elkezdődik. és 4 nap tart.
 9. A várbeliek jólviselik magokat.
 10. Lotharingus a Szigetet jól oltalmaz[za].
 11. Kara parancsolatot ad kiverni ötét.
 12. A Duna anyira árad, hogy nem lehet.
 15 és a' várat bé keríti.
 13. Kara Könyörög segedelemert Allának
 14. Luczifer Basa képben veri le a Könyörgés
 röl. és kéri hogy Luczt könyörögje.
 15. Kara neki Könyörg. és kevélykedik.
 20 16. Felszárnyal a Naphoz. és megcsalja.
 1. Miert nem segít a Keresztényeknek.
 2. bocsasson szomjat a Törökre
 17. A Nap nagy szárazságot csinál.
 18. A Duna elapad. a' Kutak kiszáradt[a].
 25 19. A Török kiveri a szigetből Loht.
 által evezvén a' csekély Dunán.
 20. a vár a szigetből is ostromaltatik.
 21. A több reszenis. 5. nap.
 23. A szárazság a várt szomjal győtri.
 30 34. Emellett. minden meg aszsz.
 35. Lu. a Szeleket segédre hívja. ígéri
 1. Hogy birodalmában majdon
 Fökké térszi.
 2. Keri hogy egecsék el a' várt.
 35 36. Lu. felingerel egy Törököt, hogy a templomot gyujcsa
 37. Eg a vár. a puskapormagazin felé megy a tűz
 38. Luc. a föld alá megy a földet ingatni.
 39. Kh[erubim]. megjelen, a szeleket haza igazítja.
 40. ZÁport támaszt. az egész eloltja.
 40 41. A templomokrol a pumákat elerőtleníti.
 42. Ujj Ostromok. Kicsapások.
 43. Ehség a várban, nem jön senki segíteni
 44. Rakleták. és Kém bocsátatik ki.
 45. A Kem hirül hozza Kara szerelmét.
 45 46. Stahrenberg eleményt gyűjtet azalatt.
 47. Kara szeretője elragadtatik. és ujj Ostrom.

1 k [az alapszöveg tintája] 18 k [átírás] Lucz<k>t 29 [Nem folyamatos a sorszámozás.] 30 [Nem folyamatos a sorszámozás.] 35 [A sor vége hiányzik, a papír széle le van vágva.] 36 [A sor vége hiányzik, a papír széle le van vágva.] 38 k [átírás] szeleke<d>t 39 k [betűbeszúrás] ZÁport

48. Az Eneklő *Leány* története.
 49. Nagy ostrom. de a vár nem vetetik meg.
 50. Kara tanácsot tart, és elvégeztetik 29. *Augus.*
 a vég ostromra. mint Szerencse napja
 51. Keszületek a Napra –
 52. Ibrahím elpártol.
 53. Haramb megöletik
 54. Szepvizeki elpártol. Kara három nagy vezéri.
 55. Kara vezérj. a nagy napon, de nem győz.
 56. Haza készül. Luczifer Basa képben dorgálja.
 57. Lucz. pestis[t] bocsát. 7. *napig.* a Török újra ostromol
 58. A vár utolsó veszedelemben.
 59. Luczifer megveretik az angyaltol.
 60. Ködöt támaszt. és a' nappalt fél ejjellé változtatja
 61. Az ostromlok nem tehetnek [semmit] – Kara újra készül serget
 számlál. a varbeliek Insége, Rákleták.
 62. Ejjel mért az angyal a Mindenható dörgésére –
 63. A Kodöt elosztatja. a' nap leányi. st.
 65. 64. A Kahlembergen Stahrenberg. enekel imádkozik –
 65. Viadal Delig. a nap megáll Delen –
 66. Delután. viadal. isteni tisztelet. öröm, az este kesík

{3}

Irtam 1821. három végső holnapjai
ban – Bécsben

Ezen Munkát legelőbb Schönbrunban
kezdém meg – midön a *Gloriettből* Bécs felé
soká néztem – haza menvén egy Odat irtam
annak írása közben, /: melyet sokszor megujítottam./
5 arra határozván magamat, hogy többet is irjak
Mikor osztán. éjczakánként planizálni kezdém
a' dolog kezdetét, és végezetét – soha nem tagad
hatom, hogy egy tárgy nagy befolyással volt Kép
zeletem szabad, nagy. és sebes terjeszkedésére –
10 a' Kavéházban a' Graben szegletni sokat gondol
koztam ülve egy egy asztalkánál egyedül – hason
loképpen az Augustiner. Bürg. és Mölker bastyá
konis, hova setálni ebéd után néha kimentem.
valamint a' Stubenthor bastyán – a' Schwarzen
15 berg kertben – Laktam a' C. *Residentia* Ka
puja előtt. Am Kohlmarkt *Nro. 1151.* in ^{5^{ten}}
stock – egy kis szobában – a' Lucz harcát dölve
írtam egy Kasztenen. 12 orakor. midön az Academiából
haza jövéen ebedre akarék menni – a' Közepén levén majd
20 Bécs vidékének. ugy kepzéltem magam, mintha
énis beszorultam volna a' várba az Ostrom alatt.
innen szármoztak ezen localis ideak. tu. innen
St